

РИНОК ПРАЦІ та зайнятість населення

4(41)/2014

Виробничо-практичний
науковий журнал

Свідоцтво
про державну реєстрацію
друкованого засобу масової
інформації КВ № 14432-3403 ПР
від 19 вересня 2008 року

Тираж 800 пр. Зам. № 730.
Рекомендовано до друку
Вченою радою ІПК ДСЗУ,
протокол №9 від 26.11.2014

Літературний редактор:

О.П. Зайцева

Коректура:

Л.Г. Душкевич

Догрукарська підготовка:

О.М. Лискова

Технічне редагування
та комп'ютерна верстка:

Л.І. Ревуцька

Відповідальна за випуск:

Л.Г. Душкевич

Адреса редакції:

03038, Київ, вул. Нововокзальна, 17
Контактний телефон:
(044) 239-07-99
Факс: (044) 536-14-85
www.ipk-dszu.kiev.ua
E-mail: red_ipk@ukr.net

Засновник і видавець —
Інститут підготовки кадрів
державної служби зайнятості України,
03038, Київ, вул. Нововокзальна, 17

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК №1805 від 25.05.2004

Журнал розповсюджується
за передплатою, яку можна
оформити у відділеннях "Укрпошти".
Передплатний індекс у каталозі
ДП "Преса" 01084

© Інститут підготовки кадрів
державної служби зайнятості
України (ІПК ДСЗУ), 2014

ЗМІСТ

Економіка праці та проблеми зайнятості

Маршавін Ю.М. Особливості організації
державного соціального страхування на випадок безробіття
в умовах соціально-економічної нестабільності 3

Лутай Л.А. Модель "дерево цілей — дерево ресурсів"
у системі соціального управління персоналом. 8

Цюрко І.А. Формування джерел зайнятості населення
України у складних економічних умовах 12

Припуга Н.В. Значення антимонопольно-конкурентної
політики у підвищенні дієвості фактора праця
в молокопродуктовому підкомплексі 16

Дощенко А.В. Розвиток дистанційної зайнятості
як складова трансформації соціально-трудової сфери 21

Соціологія і психологія праці та зайнятості

Ліщинська О.А., Кміть М.І. Соціально-психологічний
клімат як чинник управління організацією. 26

Цимбалюк Н.М., Гринченко С.І. Формування
та регулювання ринку праці у сфері культури
і мистецтв 30

Алексеева А.В. Гендерні аспекти політики зайнятості 34

Озимко М.В. Еволюція концепцій працевлаштування
в західній соціології 39

Voliarska, O.S. Vocational Training of Registered the Unemployed:
A Technological Approach 43

Науково-прикладні дослідження

Побірченко Н.А., Сергеєнкова О.П., Сургунд Н.А.
Витоки неперервної професійної орієнтації у працях
вітчизняного дослідника Бориса Федоришина 45

Кожем'якіна С.М. Продуктивність праці: вектор
макроекономічних показників 49

Міщенко К.С. Соціальні послуги у сферах зайнятості
та соціального обслуговування: порівняльний аналіз
та перспективи розвитку. 53

Сотнікова О.В. Показники життєвого рівня населення
та їх вплив на соціальний розвиток приміських територій . . . 58

Зарубіжний досвід

Судаков М.В. Випереджальне оцінювання рівня безробіття
на основі щомісячного опитування експертів: адаптація
досвіду Німеччини 63

Практики державної служби зайнятості

Клещикова-Матвеева В.М. Інформаційно-
роз'яснювальна робота державної служби зайнятості
на сучасному етапі 65

Цілина А.В. Форми та методи підвищення
конкурентоздатності та професійної успішності людини
на ринку праці (на прикладі Полтавської обласної служби
зайнятості). 67

**Інститут підготовки кадрів
державної служби зайнятості України –**

державний вищий навчальний заклад
Ліцензія МОН України серія АЕ № 527149 від 09.09.2014 року

**оголошує набір
на перепідготовку фахівців
(друга вища освіта)**

**за спеціальністю
7.13010201 “Соціальна робота”
на підставі ваучерів, виданих працюючим громадянам
державною службою зайнятості.**

**Форма навчання – заочна
Термін навчання – 2 роки**

Набір слухачів проводиться із числа осіб віком понад 45 років, які мають повну вищу освіту за освітньо-кваліфікаційним рівнем спеціаліста або магістра та страховий стаж у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування не менше 15 років.

Термін прийому документів – з 15 січня по 13 лютого 2015 року.

Претенденти проходять в інституті вступну співбесіду з фаху, яка відбудеться
16 лютого 2015 року.

**ВИПУСКНИКАМ ВИДАЄТЬСЯ ДИПЛОМ ПРО ВИЩУ ОСВІТУ
ДЕРЖАВНОГО ЗРАЗКА**

Детальнішу інформацію про правила прийому дивіться
на сайті www.ipk-dszu.kiev.ua

Адреса: 03038, м. Київ, вул. Нововокзальна, 17
приймальна комісія – кімн. 207-А,
телефон для довідок: (044) 528-41-52.

Шановні передплатники!

Державне підприємство по розповсюдженню періодичних видань “Преса” сповіщає, що ви можете передплатити виробничо-практичний науковий журнал “Ринок праці та зайнятості населення” на 2015 рік.

Оформити передплату можна за “Каталогом видань України” у будь-якому поштовому відділенні України, а також скориставшись послугою “Передплата ON-LINE” на корпоративному сайті підприємства www.presa.ua

*Н.А. Побірченко, О. П. Сергєєнкова, Н.А. Сургунд
Pobirchenko, N.A., Serhyeyenkova, O. P., Surhund, N.A.*

Витоки неперервної професійної орієнтації у працях вітчизняного дослідника Бориса Федоришина

The Origins of Lifelong Guidance in the Works of Ukrainian Researcher Borys Fedoryshyn

Професійний і науковий інтерес до Бориса Олексійовича Федоришина пояснити легко: не так багато в наш час помірено яскравих і затребуваних досліджень у науці та життєво-професійній практиці.

Незалежно від сфери реалізації таланта Б.О. Федоришина, ми цінуємо його як поета, оптиміста-гумориста, науковця-дослідника актуальних проблем психологічної практики. Йому властиве гідне поваги наукове прогнозування життєвого сценарію становлення людини.

За визначенням сучасного і теж відомого в Україні Павла Петровича Горностая, життєвий сценарій – це неусвідомлений план життя людини, який формується в ранньому дитинстві під впливом батьків. Потім зміцнюється і удосконалюється у людини як наукове поняття [4].

Б.О. Федоришин підкреслював усвідомлене ставлення дітей різного віку до вибору професії, а згодом – прагнення молодшої людини реалізуватися у професійній діяльності. Таке ставлення до професії у сучасної молоді

забезпечується реальними життєвими потребами, очікуванням якісного продукту їх діяльності. Наукові професійно-орієнтаційні позиції вченого стали стратегічним витоком нових ідей щодо розвитку професійної орієнтації, у процесі якої формуються моделі самовизначення та потенційна самоздатність у їх реалізації.

Сучасна система неперервної професійної орієнтації, у зв'язку з переходом суспільства в ринкову економіку, набула нових чинників розвитку: проблема вибору професії учнівською молоддю вирішується умовами партнерського співробітництва, що діє у безперервній освіті. Такої освіти потребує сучасна людина, знання якої пов'язані з ринковою працею. Створені на ринку умови для наукових різнопрофільних досліджень особистістю спрямовані на самовдосконалення професійної компетентності.

Неперервну професійну орієнтацію, яка досліджується і впроваджується з дошкільного навчального закладу, віднесено до сфери інноваційних наукових напрямів. Упровадження професійно-орієнтованих інновацій у практику виробничих процесів забезпечує розвиток творчо-вольових, розумово-пізнавальних, духовно-ціннісних і активно-діяльнісних здатностей молоді до змін у вивіреному просторі життя. Кожна із цих здатностей, що закладені в рівнях Національної рамки кваліфікації України (2011 рік), сприяє орієнтації учнівської та студентської молоді на самореалізацію і на фахове зростання у сфері професійної освіти.

Системами шкільної, професійно-технічної та вищої освіти створюється спеціальна структура навчання із реалізацією дидактичного забезпечення, наступності на міжпредметних взаємозв'язках. На основі дії інноваційного професійно-орієнтованого змісту навчальних дисциплін формуються нові стратегії та технології сучасної освіти.

Завдяки новим навчальним планам та програмам повторення в змісті професійно-орієнтаційного матеріалу не допускається.

На шляху ринкової економіки розвитку неперервної професійно-орієнтації потребує особливої уваги в організації експериментальної пошуково-дослідницької роботи.

Побірченко Неоніла Антонівна, професор кафедри загальної, вікової і педагогічної психології Інституту Людини Київського університету імені Бориса Грінченка, доктор психологічних наук, професор (Київ);

Сергєєнкова Оксана Павлівна, завідувач кафедри загальної, вікової та педагогічної психології Інституту Людини Київського університету імені Бориса Грінченка, доктор психологічних наук, професор (Київ);

Сургунд Наталія Анатоліївна, доцент кафедри практичної психології та педагогіки Хмельницького національного університету, кандидат психологічних наук (Хмельницький).

Pobirchenko, Neonila Antonivna, Dr.S. (Psychol.), Professor, Dept. of General, Age and Pedagogical Psychology, Institute of Human Sciences, Borys Grinchenko Kyiv University;

Serhyeyenkova, Oksana Pavlivna, Dr.S. (Psychol.), Professor, Head, Dept. of General, Age and Pedagogical Psychology, Institute of Human Sciences, Borys Grinchenko Kyiv University;

Surhund, Nataliia Anatoliivna, PhD (Psychol.), Docent, Department of Practical Psychology and Pedagogy, Khmelnytskyi National University.

© Побірченко Н.А., Сергєєнкова О.П., Сургунд Н.А., 2014

© Pobirchenko, N.A., Serhyeyenkova, O.P., Surhund, N.A., 2014

В умовах ринкової праці першим принципом організації зайнятості людини є виключне право громадян розпоряджатися своїми здібностями у творчій і виробничій праці. Принцип виключного права розпоряджатися своїми здібностями до праці передбачає й право людини працювати там і стільки, де необхідно їй самій. Не менш важливим для людини є право необмеженого вибору професії і сфери праці в одній з галузей економіки, що відрізняються формою власності (включаючи сферу індивідуальної праці).

Проте в ринкових умовах неправомірно ототожнювати ці права з обов'язком держави задовольнити потреби кожного в тому чи іншому виді зайнятості. Роль суспільства полягає у створенні для всіх рівних правових умов для реалізації людиною своїх здібностей. Наприклад, якщо людина хоче стати підприємцем, то суспільство повинно створити для цього правові умови, а чи стане людина ним, залежатиме від її особистих якостей.

Створення державою умов для реалізації людиною права на працю шляхом сприяння зайнятості полягає в коригуванні опосередкованими методами поведінки економічно вільних учасників суспільного виробництва, формуванні такої трудової мотивації, при якій діє правило: "Гідною працею забезпечити гідне життя собі і своїй родині".

Витоками наукових праць Б.О. Федоришина є сучасні профорієнтаційні заходи. Напрями таких заходів:

- проведення науково-дослідних експериментальних досліджень з урахуванням актуальних потреб людей у професіях;

- удосконалення методів визначення наявної та економічної потреби людини щодо використання інноваційної інформації для інформаційного компетентного забезпечення самоосвітнього процесу;

- удосконалення соціологічних та диференційовано-психологічних наукових підходів у підготовці фахівців до успішного професійного вибору;

- здійснення у комплексі психодіагностичного інструментарію діагностики професійних здібностей, професійної придатності, умінь прогнозувати успішність у певному виді діяльності;

- розроблення нової методології неперервної профорієнтації: комплексні методи збору, зберігання та оперативного пошуку професіографічної інформації, систематизується психофізіологічна та психологічна природа професій, різних видів трудової діяльності;

- моделювання засобів і рівнів вирівнювання соціального престижу сучасних різноманітних професій;

- здійснення економічного та морального регулювання процесу розподілу і закріплення трудових ресурсів на ринку праці.

З метою якісних досягнень результатів неперервної профорієнтації стали обґрунтовані Б.О. Федоришиним принципи, концепція, вимоги до змісту профорієнтаційного матеріалу, який є доступним для суб'єктів ХХІ століття.

Поєднання інтересів і потреб особистості кінця ХХ і початку ХХІ століття продовжується розв'язуванням таких важливих питань:

- експериментальне обґрунтування нормативних і вибіркового складових змісту професійно-орієнтованого

навчання у вищих гуманітарних та середніх технічних навчальних закладах;

- дослідження на професійно-орієнтованих засадах соціально-економічних чинників та орієнтирів розвитку самостійності у студентів-випускників ВНЗ до працевлаштування;

- визначення й обґрунтування оптимальної структури профорієнтаційного процесу на різних ступенях професійної освіти;

- проблеми психолого-діагностичного відбору старшокласників у ВНЗ за їх профпридатністю, здатністю до взаємодії з людьми та економічним середовищем у трудовій діяльності;

- дослідження психолого-педагогічного досвіду педагогів у вирішенні проблеми впровадження профорієнтаційного змісту в навчальні дисципліни.

Важливою ідеєю Б.О. Федоришина, яка реалізується сьогодні, є реальна свобода вибору для кожного члена суспільства свого місця на ринку праці, різноманітне сприяння підвищенню соціально-професійної мобільності робочої сили, формування її конкурентоспроможності. Усе це потребує організації такої соціально-психологічної допомоги, яка б сприяла успішній реалізації особистості в обраній сфері професійно-трудової діяльності.

Перш за все формується впевненість людини у власних можливостях, а деколи – й у необхідності зміни професії. Участь в альтернативних режимах зайнятості закріплює уявлення про те, що трудова активність кожного громадянина є засобом соціально-економічного піднесення його та держави в цілому.

Активна політика на ринку праці інтегрується з принципом рівних можливостей. Головний його зміст – проводити такі заходи, які могли б усунути або звести до мінімуму помилки у виборі, отриманні та збереженні роботи, які виникають за будь-яких обставин.

У цьому процесі пріоритет надається профорієнтаційній роботі в умовах професійного навчання, працевлаштування та в ситуаціях реабілітації безробітних, економічно пасивного населення.

Як свідчить вітчизняний та закордонний досвід, дієвою формою підвищення ефективності зусиль, що потребує від людини пошуку продуктивної зайнятості, є: інформація про стан зайнятості на ринку праці (наявність вакансій); професійна переорієнтація; профконсультація; збір психодіагностичної та біографічної інформації про особистість; психотерапевтична робота з особистістю; професійне перенавчання; перекваліфікація; профдобір.

Технологіями профорієнтації молоді в системі ринкових відносин передбачається використання великої кількості методологічних прийомів та заходів (як приклад – організація діагностичного тестування та самодіагностичного консультування). Один із ефективних методів профорієнтаційної роботи – *професійна проба*, або профвипробування, що моделює елементи конкретного виду професійної діяльності і сприяє свідомому, обґрунтованому вибору професії. Під час організації професійних проб враховуються суб'єктивні та об'єктивні фактори, що впливають на продуктивність їх виконання. До суб'єктивних відносяться фактори, які визначають індивідуальну психофі-

зіологічну готовність людини до виконання професійних проб (стан здоров'я, вираженість фізіологічних та психологічних показників, здатність до самоаналізу, здатність до аналізу професій). Об'єктивні фактори впливають на раціональний і якісний підхід до реалізації професійних проб (структура, зміст, умови проведення проби).

У процесі професійної апробації в учнів актуалізуються отримані знання і уявлення про дану сферу професійної діяльності, формуються початкові професійні вміння та уявлення про себе як суб'єкта професійної діяльності. В основу професійних проб покладені ідеї Б.О. Федоришина, згідно з якими професійна проба виступає найбільш важливим етапом в професійній орієнтації. Під час професійної апробації учень отримує досвід того виду діяльності, що він обрав, і намагається визначити, чи відповідає характер даної роботи його здібностям та вмінням.

Професійні проби диференціюються за віком учнів (молодший шкільний, підлітковий та старший шкільний вік), за рівнем готовності до їх виконання, за змістом, формами та методами.

Професійні проби з різних сфер професійної діяльності включають комплекс теоретичних і практичних занять, що моделюють основні характеристики предмета, цілей, умов і знарядь праці, ситуацій виявлення професійно важливих якостей, що дає можливість учням оцінити власні можливості оволодіння професією.

У професійній пробі виділяється три аспекти, інтеграція яких дає можливість відтворити цілісний образ професії.

Технологічний аспект характеризує операційну сторону професій і дозволяє визначити рівень оволодіння учнями певними професійними вміннями. Його завдання включають вправи на відпрацювання прийомів роботи знаряддями праці, які застосовуються у певній професії. Характерною особливістю змісту цих завдань є ситуативно-функціональне відтворення предметної сторони професійної діяльності. Ситуативний аспект відображає змістовний бік професійної діяльності, визначає предметно-логічні дії, що входять до нього. Виконання цих завдань вимагає від суб'єкта дії певних мовно-мисленневих операцій на основі досвіду та знань, набутих у процесі підготовки до виконання проби. Функціональний аспект реалізує структурно-функціональну динамічну сторону професійної діяльності. Відповідні завдання спрямовані на моделювання професійної діяльності в цілому та активізують водночас потреби, установки, цілі й мотиви, що визначають спрямованість на цю діяльність.

Професійні проби можуть виконуватися індивідуально або в складі групи, при цьому вони можуть бути включені до структури традиційного уроку або здійснюватися в позаурочний час.

Розглядаючи професійну пробу як завершений цикл конкретних дій, слід передбачити її діагностичні та навчальні можливості. Окрім того, професійна апробація, що моделює реальну професійну діяльність, стимулює формування адекватної самооцінки рівня готовності до професії, що обирається, і сприяє реалізації принципу вільного професійного вибору.

Видатний український науковець, психолог, профе-

сор педагогіки та вікової психології Борис Олексійович Федоришин (1930–2007) став одним із фундаторів наукової теорії з психології професійної орієнтації. Більше 35-ти років (з 1964 р.) він очолював лабораторію психології професійної орієнтації: спочатку в Інституті психології України, а з 1993 р. – в Інституті педагогіки і психології професійної освіти АПН України.

Наукові ідеї Бориса Олексійовича та його колективу психологів втілені на практиці у системі професійно-орієнтаційної роботи обласних і міських центрів профорієнтації та зайнятості населення; шкільної психологічної служби; навчальних курсах ВНЗ; теоретичних засадах психології професійної придатності та в інших напрямках педагогіки та психології професійної діяльності. Один із апологетів психології професійної придатності особистості, відомий російський вчений В.О. Бодров визнавав, що до теорії профорієнтаційної роботи, розробленої Б.О. Федоришиним, немає більше що додати, оскільки вона є всебічно розробленою [1]. А без психодіагностичних методик комунікативних та організаторських схильностей, розроблених Борисом Олексійовичем разом із співавторами, нині неможливо уявити жодного підручника, присвяченого психодіагностиці особистості та її професійно-важливих якостей!

Наукові підходи та ідеї Б.О. Федоришина з профорієнтаційної тематики [10; 11] залишаються актуальними і в час нинішніх кардинальних змін українського суспільства. В умовах активних соціально-економічних трансформацій в Україні, коли світ професій розвивається в обставинах динамічних змін ринку праці, ідеї Бориса Олексійовича набувають нової актуальності. Вони продовжують розвиватися у тематиці сучасних психологічних досліджень щодо багатьох проблем професійної діяльності.

Одна з таких проблем – професійна мобільність сучасного фахівця. Проблематика професійної мобільності є актуальною темою в сучасній науці та розглядається соціологією, психологією, педагогікою, акмеологією та ін. За даними досліджень, в глобальних умовах відбулося зменшення тривалості циклу зміни людиною професії (мінімум два-три рази протягом життя). При динамічному осучасненні вимог до професійної змістовності праці та компетентності фахівця більшість професій протягом 10–15 років суттєво змінюються або ж стають неактуальними на ринку праці. Особливістю сучасного світу професій є заміна монопрофесіоналізму поліпрофесіоналізмом, необхідність протягом життя мобільно оновлювати професійно необхідні знання та неодноразово перевчатися у фаховій сфері; на основі принципу багатоваріантності вибору змінювати кваліфікацію та професійний статус, а за певних умов – змінювати і сам вид професійної діяльності. Це й визначає необхідність для сучасного працівника бути професійно мобільним і на даній основі долати кризи професійного розвитку [2; 6].

Професійна мобільність є важливим елементом процесу професійного розвитку особистості. Поняття "професійна мобільність" фахівця визначається не тільки його здатністю до простої зміни професії, місця та виду діяльності, а також і його психологічно-компетентним особистісним умінням приймати самостійні та креативні

рішення, спрямовані на підвищення свого професіоналізму шляхом внутрішніх трансформацій, скерованих на особистісно-професійний саморозвиток [2].

Потреба бути професійно мобільним фахівцем означає бути психологічно готовим та вміти на особистісному рівні гнучко та адекватно реагувати на виникаючу необхідність зміни власного професійного статусу або професійної позиції, тобто на необхідність зміни траєкторії власного професійного розвитку. З точки зору психології розвитку особистості, відзначає Е.Ф. Зеєр, такі зміни розглядаються як професійна мобільність фахівця та невід'ємний елемент системи професійного розвитку особистості як можливість для подолання професійних криз [3].

Розвиток професійної мобільності у процесі навчання майбутнього фахівця має відбуватися на основі багатоваріантності вибору фахових шляхів до зміни та засвоєння ним нових спеціальностей та професій, що забезпечують готовність до інновацій у професійній діяльності [6].

На нашу думку, у системі професійного розвитку особистості професійна мобільність виконує роль своєрідних "мостів", що сприяють у кризових точках (точках біфуркацій) усвідомлено-оптимальним переходам фахівця від однієї траєкторії професійного розвитку до іншої. В умовах даного підходу професійна мобільність визначає багатоваріантність професійного вибору в ситуаціях професійних криз особистості, гармонізує внутрішньо-особистісні та зовнішні фактори, забезпечує еволюцію та прогрес професійного розвитку фахівця як системи. Відзначимо, що професійно-психологічна перебудова особистості фахівця, що є притаманною точкам біфуркацій та відбувається при переході від старого рівня професійного розвитку до нового, означає гармонізацію суб'єктивних інтраособистісних позицій фахівця з новими соціально-професійними умовами його діяльності. При цьому принцип багатоваріантності вибору в системі професійного розвитку особистості є базовим для концепції професійної мобільності спеціаліста. Сама ж багатоваріантність вибору як професійних позицій, так і самого виду професійної діяльності у професійній мобільності може бути забезпечена в контексті актуальних і нині підходів Б.О. Федоришина щодо розвитку професійно-орієнтаційної компетентності особистості.

Висновки. Витоками наукових ідей Б.О. Федоришина, які успішно реалізуються в сучасній практиці професійної орієнтації шкільною спільнотою і визнані науковцями-дослідниками, є:

– неперервність професійної орієнтації з дітьми та батьками дошкільних та початкових шкільних навчальних закладів; з учнями основної школи (5–7 класи) та учнями профільних класів (8–11 класи) має стверджуватися в умовах експериментального навчання за проектом "Підготовка учнівської молоді до підприємницької діяльності в умовах ринку" (концепція, програми, навчально-методичне забезпечення, комплекти діагностичного інструментарію – як один із варіантів неперервності забезпечено та реалізовано у 1997–2007 рр.);

– створення професійно-орієнтованого навчального середовища з підготовки учнів до вибору успішної професії. Варіант апробовано та реалізовано Всеукраїнським

проектом "Вибір успішної професії" в школах м. Києва та України за наказами МОН України (концепція, програми, наукове, методичне забезпечення та комплексні діагностичні моніторинги проводилися у 2007–2013 рр.);

– підготовка в умовах післядипломної освіти вчителя-профконсультанта (за наказами Інституту інноваційної освіти та технологій навчання Запоріжжя, Інституту післядипломної освіти; програми, навчально-методичний матеріал реалізовані у 2010–2013 рр.);

– упровадження в організацію неперервної професійної орієнтації науково-дослідних проектів, місією яких є економічна підтримка здоров'я людини на всіх етапах її соціальної зрілості. Пропонуємо напрями організації і неперервної професійної орієнтації:

• економічний вимір обсягу інформації, необхідної для професійного самовизначення;

• образно-моделюючі ситуації формування уявлень людини про підприємництво та бізнес-працю;

• розгорнута профконсультативна діяльність керівників, вчителів, психологів, фахівців центрів зайнятості у партнерській співпраці з роботодавцями, викладачами професійно-технічних та вищих навчальних закладів.

Список використаних джерел

1. Бодров В.А. Психология профессиональной пригодности : учеб. пособ. для ВУЗов / В.А. Бодров. – М. : ПЕР СЭ, 2001. – 511 с.
2. Горюнова Л.В. Профессиональная мобильность специалиста как проблема развивающегося образования России: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.08 / Л.В. Горюнова. – Ростов-на-Дону, 2006. – 427 с.
3. Зеєр Э.Ф. Психология профессионального развития : учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений / Э.Ф. Зеєр. – М. : Издательский дом "Академия", 2006. – 480 с.
4. Психология діяльності та навчальний менеджмент. Ч. 1. Психологія суб'єкта діяльності / В.А. Козаков. – К. : КНЕУ, 2000. – 243 с.
5. М'ясоїд Л.А. Загальна психологія / Л.А. М'ясоїд. – К. : Вища школа, 2000. – 479 с.
6. Пріма Р.М. Теоретико-методичні засади формування професійної мобільності майбутнього фахівця початкової освіти: дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Р.М. Пріма. – Луцьк, 2010. – 466 с.
7. Свергун О. Психология успеха, или Как стать хозяином своей жизни / О. Свергун. – М. : Аст-Пресс, 1999. – 384 с.
8. Сергєєнкова О.П. Психологія / О.П. Сергєєнкова, О.О. Грейліх, О.М. Плачкова. – К. : Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т. – 2004. – 168 с.
9. Тести для отбора персонала. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2003. – 256 с.
10. Федоришин Б.А. Система профинформационной работы со старшеклассниками / Б.А. Федоришин. – К. : Рад. школа, 1988. – 176 с.
11. Федоришин Б.О. Психолого-педагогічні основи професійної орієнтації: дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Б.О. Федоришин. – К., 1996. – 383 с.

Стаття надійшла 03.06.2014